

Mustafa Kalkan

<https://orcid.org/0000-0001-6339-4500>

Associate Professor, Çankırı Karatekin University, Turkey, kalkan12@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Kalkan, M. (2024). Türkiye'nin Rol Model Örneği ve Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkileri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (1), 229-247.

Türkiye'nin Rol Model Örneği ve Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkileri

Öz

Klasik Sovyet yönetim sisteminden çok partili parlamenter yapıya geçilerek, geçmişteki derin yaralar kapatılmaya çalışılmıştır. Eğitim sisteminde, sağlık düzeninde, ekonomi anlayışında, çeyrek asır içinde önemli gelişmeler yaşanmış ve dünyayla entegre olan bir Orta Asya doğmuştur. Eğitim, tarım, yönetim (en geç değişen sistemdir), sağlık, kültür, teknoloji alanında değişim görülmeye ve halkın gelir seviyesi artmaya başlamıştır. Eğitimli, demokrasiye duyarlı olan bu genç nesil, her ülkede yönetimi değiştirmeye ve milli çıkarları doğrultusunda ülkelerini yönetmeye çalışmıştır. Zamanla Sovyet ideolojisinin ayakları prangalayan zincirleri kırılmaya ve Rusya'dan bağımsız yönetim anlayışı ile hareket ederek, Türk cumhuriyetleri dünya arenasındaki yerini almaya başlamıştır. Kapitalizmin acımasız sistemini, kurallarını öğrendikten ve komünist mantalite terkedildikten sonra, Orta Asya'nın yeni yönetim geleneği şekillenmiştir. Amerika, Avrupa ve Türkiye'de en iyi üniversitelerde eğitim gören Orta Asyalı gençler, süreçlerini tamamladıktan sonra, bu ülkelerde bir süre çalışıp tecrübe edinerek, kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Sovyet ideolojisinin son temsilcilerini görevlerinden uzaklaştırarak, kritik görevlere gelip sağlıklı kararlar alacaklardır. Araştırmamızda bu uzun seyir içinde yaşananlar, analiz edilerek çok yönlü etkileri değerlendirilecek ve sentezleri yapılarak değişim farklı yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, rol model, Orta Asya, ekonomi, eğitim

Turkey's Role Model Example and Relations with Turkic Republics

Abstract

The transition from the classical Soviet system of governance to a multi-party parliamentary structure has helped to heal the deep wounds of the past. Within a quarter of a century, significant

developments have taken place in the education system, health system and economic understanding, and a Central Asia integrated with the world has emerged. Changes have been observed in the fields of education, agriculture, administration (it is the system that changes the latest), health, culture and technology, and the income level of the people has started to increase. This young generation, educated and sensitive to democracy, tried to change the government in each country and to govern their countries in line with their national interests. Over time, the shackles of the Soviet ideology that shackled the feet began to break and the Turkic republics began to take their place in the world arena by acting with an understanding of governance independent from Russia. After learning the ruthless system and rules of capitalism and abandoning the communist mentality, the new management tradition of Central Asia took shape. After completing their education at the best universities in the USA, Europe and Turkey, Central Asian youth returned to their home countries after working in these countries for a while and gaining experience. By removing the last representatives of the Soviet ideology from their posts, they will take critical positions and make sound decisions. In our research, what happened in this long course will be analysed and its multifaceted effects will be evaluated and syntheses will be made and the change will be tried to be revealed in different aspects.

Keywords: *Turkish Republics, role model, Central Asia, economy, education*

Giriş

Sovyetler Birliğinin çöküşü ile başlayan ve yenedünya düzeninin tesis edildiği yıllar, ülkemiz için de bir değişim dönemidir. 1970’li yıllarda SSCB’yi adım adım yıkıma sürükleyen idarî sistem, aynı tarihlerde diğer sosyalist ülkelerde de halkı tükenmişliğin pençesine düşürmeye başlamıştır. Mülkiyet hukukunun olmaması çalışma düzenini yok etmiş, her şeyin devlet tarafından karşılanıyor olması rekabeti ortadan kaldırmış, mecburî eğitim ve standardizasyon üstün zekâlıların ortalama beyne sahip yöneticiler tarafından baskı altına alınmasına yol açmış, alkol ve zararlı alışkanlıklar sosyal yıkımı hızlandırmıştır. Partizanlık toplum tabanına yayılmış ve Polit Büro seçkin bir elit yaratarak, insana ve değerlerine olan güveni, yıkıma uğratmıştır. Devlet adına casusluğun teşvik edildiği, her yerin dinlendiği ve Parti Devleti olma yolundaki mücadele sırasında babanın oğlu, eşin kocasını, kardeşin kardeşi “millet düşmanı”, devlet düşmanı ve casus şeklinde fişlediği, yıkım toplumuna doğru hızlı bir ilerleyiş başlamıştır (Crell, 1990). 1987-1988’li yıllarda kâğıt üzerinde yüksek verime sahip gibi görünen ama ambarlarda ürünün olmadığı, kalan hasılatın da yöneticiler tarafından çalındığı tarım sistemi, ağır bir traktör gibi yan yatmıştır. Sovyet coğrafyasının genişliği, yaşayan insan sayısı, kat edilen mesafe, grift ekonomi modeli sebebiyle ülkelerin birbirine olan mahkûmiyeti, görünen tarım verilerinin gerçekte 3/1’e sahip olması gibi sebepler, beraberinde kıtlığı getirecektir. Üç dört yıl süren ekonomik yıkım, kıtlık, yokluk sebebiyle, toplu ölümler, hastalıklar kol gezmeye başlayacak ancak güçlü olanlar ve gizli yollarla servet edinenler hayatta

kalmayı başaracaktır. O muhteşem görünümlü Sovyetler Birliği, demirperdenin gerisinde açlık, bulaşıcı hastalıklar, karantina bölgeleri, şehirden şehre geçişin dahi imkânsız hale geldiği içi boş karton bir devlete dönüşmüştür. Eğitim 80’li yıllarda çökmüş, dünya ile rekabetten uzaklaşmış, her şeyin en iyisinin kendilerinde olduğuna inandırılan halk, teknolojik olarak dünyanın gerisinde kalmıştır.

Hitler ve Stalin döneminde uygulanan propaganda teknikleri kullanılmaya devam etmiş, sadece ama sadece algı ve dezenformasyonla halk, en iyi yaşam biçiminin kendilerinde olduğuna inandırılmaya çalışılmıştır (Brzezinski, 1992). Düşünen beyinler ise eleştiriye yöneldiğinde, vatan haini ve casusluk suçlaması ile nefesi, Sibiry’a’nın soğuk madenlerinde almışlardır (Kozubayev, 2007). Rejim ve polis devleti olan Sovyetler, bu düzenin uzun sürmeyeceğini görebilecek ve dünyadan haberdar olan bazı yöneticileri sayesinde “yumuşak yıkıma” yönelecek ve devleti ayakta tutarak, halkı kurtarmanın arayışına girişeceklerdir. SSSR Devlet Başkanı Mihail S. Gorbaçov’un glasnost-açıklık- perestroika-yeniden yapılanma yolu ile toparlanma sürecine girdiği ve 25 Aralık 1991’de istifa ettiği görülecektir (Gorbaçov, 1988). Sovyetler her ne kadar resmen yıkılmışsa da M. Gorbaçov’un barışçıl politikaları sayesinde dünya destek vermeye çağrılmış ve birçok büyük ülkeden ekonomik yardım gelmiştir. Milyonlarca insanın dünyaya dağılacığı, büyük bir göç dalgasına neden olacağı, gıda maddelerinin tedarikinde zorlukların yaşanacağı düşünülerek, planlar yapılmaya başlanmıştır. SSCB’nin eski müttefiki Çin, ABD, Avrupa ülkeleri, destek, hibe, borç, teşvik gibi adlar altında Rusya’ya ekonomik kaynaklar ayırarak, tarımı canlandırıp, yeraltı kaynaklarını çıkararak, yerüstü rezervlerini (ağaç, değerli taş, elmas, kürk vd.) tam performans değerlendirerek, devleti 20 yıl kadar sürecek olan yavaş dağılma sürecine yönlendirmişlerdir.

Yıkım devam ederken, ekonomik ve askeri yük olarak görülen her şey bırakılacak, minimum harcama ile stabil bir düzen tesis ederek, yayıldıkları coğrafyaları terk edeceklerdir. Giderken dönüşümü olabilecek askeri malzemeler alınacak, eski teknoloji ve hantal olan her şey ağır silahlar, tarım aletleri, silah fabrikalarındaki büyük makineler dâhil, eski yolcu ve savaş uçakları bile özerk ve bağımsız cumhuriyetlere hibe edilecektir (Fahrutdinov, 1971). Bu cumhuriyetlerin, Sovyetler Birliği döneminde, eğitim, sağlık ve tarım için yaptıkları ekonomik harcamaların, entegrasyon için harcanan işgücünün ve planlama gecikmelerinin SSCB’nin yıkımını ileri çektiği görülecektir. Rusların bağımsız olan cumhuriyetlerin, ekonomik ve askeri yükünden kurtulmuş olmaları, bir yandan da hızlı toparlanma sürecine girmelerini sağlamıştır. Hayvancılık-et rezervleri, tarım ürünleri-sebze-meyve ve yeraltı kaynakları açısından-altın-petrol talebi açısından, bu ülkelere bir ölçüde bağlı olsalar da sağlıklı planlamalar yaparak ilk

dönemde ikili anlaşmalarla, ilgili ülkelerden bu gıda malzemelerini ve ham maddeleri temin etmişlerdir.

Beklemedikleri ani özgürlükle karşılaşan Türk Cumhuriyetleri, 1991 yılında ardı sıra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu ülkeleri resmi şekilde tanıyan ilk ülke Rusya olmuş, akabinde ise Türkiye Cumhuriyeti, bağımsız devlet olarak tanımıştır. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında özgürlüğünü kazanmış ama ekonomik kaynakları olmayan, lider kadrosu eksik, ülke sınırlarını koruyacak askeri birliği bile bulunmayan, yokluklarla mücadele etmek zorunda kalan devletlere dönüşmüşlerdir. Yokluk, şanssızlık gibi kötü etkenlerin yanı sıra Sovyet insan tipi ve yönetici modeli açısından bakıldığında da bazı avantajlara sahip oldukları görülecektir. İyi eğitim almış olmaları, eski Sovyet yöneticisi olan Komünist Parti Birinci Sekreterlerinin Ruslar tarafından tecrübeli yöneticiler olarak ülkelerinin başına Cumhurbaşkanı sıfatıyla getirilmeleri gibi edinimlerin de zamanla avantaj kazandırdığı görülecektir (Bacon, 1976). Bağımsız cumhuriyetlerin başına Cumhurbaşkanı sıfatı ile getirilen yöneticilerin bazıları, o ülkeler için büyük bir şans, bazıları için ise sosyal olayları tetikleyen ve yıkıma yol açan neden olarak kabul edilecektir. Çarlık Rusya'sı döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin yönünü döndüğü, kültürel, ekonomik ve etnik bütünleşme amacıyla politikalar geliştirdiği bu ülkeler, Rus esaretinden maalesef kurtulamamışlardır (Strachey, 1979). Çarlık Rusya'sının yıkımının akabinde SSCB'nin kurulması, bu bütünleşmeyi 75 yıl daha geriye atacaktır. Bütün bu zorluklara rağmen, Türk birliği ve kültürel bütünleşme stratejilerinin Osmanlı aydınları tarafından geliştirilerek, uygulamaya konulmaya çalışıldığı görülecektir. Çarlık Rusya'sına ve SSCB'nin demirperdesine rağmen mevcut faaliyetler, gizli de olsa bu ülkelerde sürdürülmüştür. Gerek ABD'nin gerekse Türkiye Cumhuriyetinin farklı yollarla bu ülkelere soktukları ya da aynı ülkelerden kaçırılarak getirilen kişiler vasıtasıyla faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Türk Dünyası-Türkistan ile Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağlar, tarihin hiçbir döneminde kesintiye uğramamıştır.

1.Bağımsızlık Süreci ve Devletlerarası İlişkiler

1991 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarının ilanı ile yeni bir dönemin kapıları açılmıştır. Bu cumhuriyetler, sınırları bile daha tam olarak belirlenmemiş, mali kaynakları yeterli olmayan, yeraltı kaynaklarının çıkarılmadığı, kamu çalışanlarına uzun yıllardır maaş ödemelerinin yapılamadığı, bir yıkımla karşı karşıya kalmışlardır. Bağımsızlık sürecinde aynı ülkelere, Dünya Bankası, IMF ve Türk Eximbank aracılığıyla kredi, hibe ve borç verilmiştir. Toparlanma sürecinde, beş ülkeden

sürekli olarak devlet adamları, hukukçular, ekonomistler ve belediye başkanları ülkemize gelerek, yeni kurulacak sistemin altyapısını oluşturmaya çalışmışlardır.

Türkiye'deki demokrasi anlayışı, anayasal düzen, mali sistem, ticari hayat, vergi usulleri üzerine belirli işbirliği ve eğitim anlaşmaları imzalanmıştır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken ordularının ve emniyet teşkilatlarının yapılanması ile ilgili olarak, Türkiye her türlü imkânı seferber ederek, bu ülkelerdeki eğitim sistemini düzenlemek amacıyla, askerî, idarî, hukukî ve mali alt yapı uzmanlarını görevlendirip, yapısal gelişimlerini yürütmelerine destek sağlanmıştır. Üniversitelere on binlerce öğrenci kabul edilerek ayrıca burs verilmiş, GATA, Harp Akademisi, Harp Okulu, Polis Akademisi gibi en iyi eğitim kurumlarımıza Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar ve Muhtar Cumhuriyetlerden öğrenciler alınıp, disiplinli bir şekilde eğitim verilmiştir. Türk Cumhuriyetleri dışında Gürcistan da yakın komşumuz olarak bu imkânlardan yararlanarak, zamanla kendi sistemini iyi bir şekilde tesis etmiştir.

Zaman, tecrübe, dünyayla entegrasyon, yirmi beş yılda yeni bir kuşağın yetişmesi, ülkemizdeki ve dünyadaki mali kaynakların bu ülkelere yönlendirilmesi sebebiyle, önemli değişimler yaşanmıştır. Yeraltı, yerüstü kaynakları, hayvancılık, dericilik, arıcılık ve meyvecilik dünya standartlarında sürdürülmeye başlanmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin eğitim düzeylerinin yüksek olması, kısa süre içinde bu uyumda ve rekabet edebilirlik mücadelesinde, onlara var olma şansını tanıdığı görülecektir. Sovyet eğitim sistemi, malî geleneği, askerî düzeni, kültürel etkisi ve yönetim anlayışı, zaman içinde önemli değişimler geçirmiştir. Rüşvet, fuhuş, uyuşturucu (Afganistan'ın uyuşturucu koridoru bu ülkelerden geçmektedir), mafyalaşma, bürokratik bozulmuşluk, ilk dönemlerde bütün ezici unsurlarıyla toplumu yıkım noktasına doğru sürüklese de devlet otoritesinin tesisleriyle zamanla yaşanan toparlanma, bu dönemlerin geride bırakılmasına imkân tanımıştır. Zorluklar içinde yetişmiş, ağır şartlar altında çalışmış, Sovyetler döneminde hiçbir zaman birinci sınıf vatandaş olamamış, dinî, idarî ve sosyal baskı altında kalmış olan halk, her şart altında hayatta kalmanın yolunu öğrendiği için yıkılmamıştır. Serbest piyasa, çalıştıkça kazanma, mülkiyet hakkını elde etme, devletin otokontrolünün zayıflaması, sosyal hayatta kimliğini özgürce ifade edebilme, malvarlığına el konulma tehlikesini yaşamaması gibi sebepler, hızlı değişimi de beraberinde getirmiştir. Devletin ekonomik gücü gelişimini tamamlayamadığı için, serbest piyasada etkili olamamış ve her bölgede yeni zengin girişimciler ortaya çıkmıştır. Gerçek serbest piyasa modeli, ilk dönemlerde tam anlamı ile tanımlanamasa da sonradan normal seyrine dönmüş ve halk yavaş yavaş zenginleşmeye başlamıştır. Sovyet esareti döneminde, halkın uzun süre mülk edinmemesi, sovhoz ve kolhozlarda çalışması sebebiyle toprak sahibi olamaması, büyük

problemleri de beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin çöküşü ile her ne kadar toprak dağılımı yapılmışsa da her zaman olduğu gibi bürokrasinin önde gelenleri, KGB mensupları, ordu mensupları, polisler ve yönetime yakın işadamları, bu dağılımdan paylarına düşenin yüzlerce kat fazlasını aldıkları için halk yine aç, topraksız ve sahipsiz kalmıştır. Hayatta kalabilmek, ailesinin geçimini sağlamak, mali kaynak edinebilmek için bu ülkelerden hızlı göçler başlamış, milyonlarca insan Uzakdoğu'ya, Avrupa'ya Amerika'ya, Türkiye'ye, Ortadoğu, Arap Yarımadasına ve son olarak da işgücüne ihtiyaç duyan Rusya'ya göç etmeye başlamıştır. Rusya, doğum oranının azlığı sebebiyle ve yaşlılıktan dolayı onlarca milyon insanını kaybetmiş, büyük ama boş olan toprakları, kendi kültürel değerlerine ve diline hâkim olan insanlarla doldurarak, işgücü açığı ve azalan nüfusunu tamamlamanın arayışına yönelmiştir.

Rusya'nın toparlanma süreci daha hızlı olduğu için Türk Cumhuriyetlerinden (Kırgızistan 2.000.000, Kazakistan 4.000.000, Özbekistan 3.000.000'un tamamı Türk'tür Rus ve Slav soylu olanlar bu rakama dâhil değildir) ve diğer ülkelerden milyonlarca insan bu ülkeye göç etmiştir (Madanov, 1995). Giden insanlar genç, teknik donanımı olan, eğitim düzeyi yüksek ve nitelikli meslek sahibi kişilerdir. Ayrıca işgücü açığı açısından inşaat ustaları, deri ustaları, dokuma ustaları, tarım uzmanları, tesisatçılar, elektrik elektronik ustaları, akın akın giderek sanayi sektöründe iş bulmuş ve Rusya'ya yerleşmiştir (Ülkü, 2002). Gelenlere ev verilmesi, doğan her çocuğa mali yardımda bulunulması, evliliklerin teşvik edilmesi ve diğer sosyal iyileştirmeler, sosyal devlet olan Rusya'yı her geçen gün çekici hale getirmeye devam etmiştir. Bu ülkede çalışanların tamamı, kazandıkları paraları ülkelere, ailelerine gönderdikleri için Türk Cumhuriyetlerinde önemli bir mali kaynak altyapısı oluşmaya başlamış ve toparlanma gözle görülür hale gelmiştir. Ekonomik toparlanma toplumun tabanındadır, orta kesim ve üst kesim zaten bürokrasiden ve mali kaynaklardan beslendiği için onlar açısından değişen bir şey yoktur.

Bu arada Özbekistan İslam Kerimov döneminde buhranlı bir süreç yaşamış, halk ağır baskı altında ezilmiştir. Özbekistan'da devlet ekonomik açıdan çok güçlü olduğu halde, gelir tabana yayılmadığı için sabah namazından gecenin karanlığına kadar çalışan Özbek halkı, zorluklar içinde yar aç yarı tok hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır. Kırgızistan'da adeta beş yılda bir darbe olmuş, demokrasi geleneği Kırgızlara özgür ruhla birlikte, her otoriter lidere karşı (Askar Akayev, Kurmanbek Bakiyev ve Almas Atanbayev) ayaklanma ve onu devirme şeklinde önemli tecrübeler kazandırmıştır (Kalkan, 2010). Devlet erkânı içinde rüşvetin, hukuk dışı uygulamaların, usulsüzlüklerin sınır tanımadığı dönemlerde, sosyal patlamaların yaşandığı tek ülke Kırgızistan değildir. Kazakistan ve Özbekistan'da da isyanlar yaşanmış ama acımasız şekilde bu ayaklanmalar bastırılmıştır (Kalkan, 2022). Özbekistan, İslam Kerimov'un ölümünü

şansa dönüştürmüş, yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirzayev'in yönetimi ele almasıyla, önemli kazanımlar elde etmeye başlamıştır. Kerimov'un hâkimiyet yılları, Özbekistan halkı için ağır bedellerin ödendiği bir dönem olarak, hiçbir zaman unutulmayacaktır (Kerimov, 1997). Özbekistan, adeta ikinci yeniden yapılanma dönemini yaşamaya başlayacak, halkın içinde yer alan yeni başkanın, sosyal projeleri, mali desteği, mimari değişimi, sağlık politikaları, ülke gelirini tabana yayma, liyakat sahibi kadroları yönetimde istihdam etme, rüşveti engelleme ve Özbek aile yapısını koruma altına alma politikaları, kısa sürede sonuç vermeye başlamıştır.

Özbekistan'ın sınır komşuları (Kazakistan ve Kırgızistan) ile olan gergin ilişkileri kısa sürede düzeltilmiş, her iki ülkeyle ekonomik, askerî ve kültürel işbirliği anlaşması imzalanarak bütün sınırlar açılmıştır. Orta Asya'nın meyve, sebze ve hububat ambarı olan bu ülke, zamanla Kazakistan'la büyük bir ticaret hacmine sahip olmuş, Kırgızistan ise her türlü gıda maddesini rahatlıkla bu ülkeden alma fırsatını yakalamıştır. Ticaret tabanda canlanmış, azaltılan gümrük vergileri sayesinde, bütün ürünler bu ülkeler arasında rahat bir şekilde alınıp satılmaya başlanmıştır.

Nursultan Nazarbayev dönemi (Dugin, 2006), ekonomik ve idari açıdan başarılı olmasına rağmen “demir yumruk” dönemi şeklinde bilinmektedir. Patlak veren son olaylar sonucunda, çıkan isyanın acımasızca bastırılması sebebiyle çok sayıda ölüm yaşanmıştır (Nazarbayev, 2000). Halk arasında kitlesel infialin gerçekleşmesinden dolayı, N. Nazarbayev yönetimi yumuşak bir geçişle bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev tecrübeli bir diplomat ve hayatının elli yılına devlet yönetimine adanmış, değerli bir devlet adamıdır. Kazakistan da iyi bir döneme girmiştir, beklenen sosyal dönüşüm ve demokratik değişimle Özbekistan gibi bölgede önemli bir ülke olma yolundadır. Kazakistan ve Özbekistan, Orta Asya'nın lider ülkeleridir, bunların bölgede yaşatacakları değişim rüzgârlarının Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan hatta Tacikistan'ı bile etkileyeceği unutulmamalıdır.

Türkmenistan'da da değişim yaşanmış, hayatını ülkesine adayan Saparmurat Türkmenbaşı'nın vefatı ile yeni cumhurbaşkanı ülke yönetimini devralmıştır (Halliev, 1998). Babasından devraldığı görevle Serdar Berdimuhammedov yönetime gelmiştir, genç bir liderdir, yaklaşımları ve ülke yönetiminde belirleyeceği politikalar, Türkmenistan'ın yarınlığında etkili olacaktır. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov gibi bir lideri de yeni devralınan görevin sonuçlarını toplum tabanında görmeden değerlendirmek doğru olmayacaktır. Kırgızistan ve Türkmenistan, sınırlı kaynakları ve diğer ülkelere göre daha zayıf olan ekonomileri ile ülke yönetimlerini sürdürmenin arayışı içindedirler.

Her iki ülkede buldukları jeostratejik konum gereği, bölgede önemli bir noktada yer almaktadır. Ülke içinde yaşanan sosyo-ekonomik krizler Kırgızlara huzur vermezken, Türkmenistan'da halkla devlet arasındaki sosyal bütünleşmenin, demokratik açılımlarla sağlanması gereği açıkça kendini ortaya koymaktadır. Türkmenistan içine kapandıkça dünyadan kopmakta, hak ettiği yeri edinmesi zaman almaktadır. Yaşanan sıkıntılara ve eksikliklere rağmen, genç liderlerin ülkelerinin yarınları açısından ortaya koyacakları performansın, belirleyici rol oynayacağını ifade etmek gerekir.

İki liderin de genç olması, değişim açısından büyük bir avantaj iken, iç ve dış politika yönlendiricilerinin-danışmanlarının sağlıklı kararlar alarak devlet yönetimini doğru tavsiyelerle yönlendirmesi sayesinde, büyük değişimlerin yaşanması mümkün olacaktır. Aksi takdirde bu iki ülke kabuğunu kıramayacak ve sosyo-ekonomik değişimle birlikte, demokratik kazanımlar elde edemeyeceği için ülkede huzursuzluk ve korku iklimi hâkim olacaktır. Özbekistan'ın yaşadığı değişimi, bu ülkelerin genç liderlerinin gerçekleştirmemesi için hiçbir sebep yoktur. Özellikle Türkmenistan Cumhurbaşkanı çok iyi eğitim almış ve devletin farklı görevlerinde bulunmuş bir devlet adamı sıfatıyla, ülkesini tanıma şansına sahip bir liderdir.

Türk Devletleri Teşkilatının liderleri sık sık bir araya gelerek, işbirliği, askerî yardım, kültürel bütünlük, ülkeler arası turizm ve yatırım ortaklıkları gibi konularda anlaşmalar imzalamaktadırlar. Tecrübe aktarımı, eğitim, ekonomi, hukukî kazanımların değişimi gibi devam ettirilen programlarla, vergi uzmanlarından, anayasa mahkemesi üyelerinden, emniyet müdürlerine kadar sürekli bir bilgi paylaşımı gerçekleştirilmektedir. Karşılıklı tecrübe edinimi, Türk Cumhuriyetlerini birbirine her geçen gün daha da yakınlaştırmaktadır.

Rusya'nın bölgedeki tesiri Ukrayna savaşı sebebiyle azalmakta, bu ülkelerin eğitim dillerini belirleme hakkından, imzalayacakları uluslararası anlaşmalara kadar Rusya ile istişare etmeden karar alma gücü her geçen gün daha da artmaktadır. BDT ile imzalanan askerî, ticarî ve eğitim anlaşmaları, Türk Cumhuriyetlerini sıkı bir şekilde bağlamakta ve alacakları kararlar üzerinde belirgin bir şekilde baskı oluşturmaktadır. Halen daha en büyük ticaret hacmi, ithalatı, ihracatı, askeri teçhizatı, ağır savunma sanayi ürünleri, Rus teknolojisine dayalı olan bu ülkeler, tam anlamıyla ayakları üzerinde durma gayreti içindedirler.

Özellikle Azerbaycan, mevcut süreçte bir savaş yaşamış eski toprağı olan Karabağ bölgesini yeniden ülkesine katarak, önemli bir kazanım elde etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in otoriter ama dünyayla entegre yönetim anlayışı, ölümünden sonra oğlu İlham Aliyev tarafından sürdürülmüştür. Babasına göre iyi eğitim almış olan ve dünyayı daha iyi tanıyan oğul İ. Aliyev, yönünü ekonomiye dönmüş Azerbaycan onun

döneminde belirgin bir ilerleme katetmiştir. Gerek petrol gerek gaz gerekse uluslararası ticaretin bütün imkânlarını, dünyanın en büyük ülkeleri ile yaptığı anlaşmalarla ülkesi için seferber eden lider, sağlıklı kararlar almaktadır. Mali kaynakların toplumun tabanına yayılması konusunda, muhalefetin sert saldırılarına hedef olsa da iç ve dış politikada başarılı olarak kabul görmektedir.

Nüfusunun artışı, diğer ekonomik kaynakların ülke ekonomisine katkısı, eğitime verilen önemin her geçen gün önemsenmesi, bir zamanlar kültür merkezi olan Azerbaycan'ın eski günlerine doğru yönelmeye başladığını göstermektedir. Ülke içinde muhalefetin cılızlığı ve dağınıklığı sebebiyle, tek lider anlayışının etkili olduğu bir yönetim tarzı, Orta Asya'nın genelinde görülen bir problemdir. Bu da demokrasi anlayışının ve özgürlüğün tabana yayılımının, önündeki en büyük engellerden birdir. Güçlü muhalefet, hiçbir Orta Asya ülkesinde mevcut değildir. Sosyal yapı, yaşanacak demokrasi sürecinin uzun yıllara yayılacağını, ortaya koyması açısından önemlidir. Azerbaycan'daki gelir seviyesinin artması, eğitimde yaşanan değişim, İran, Rusya, ABD, Türkiye ve Avrupa ile olan iyi ilişkilerin sonuçlarının uluslararası politikada olumlu yansımaları, bu ülke açısından önemli göstergelerdir. Ermenistan'ın Rusya nezdinde itibarını baltaması, ABD ve Fransa'nın uluslararası arenada Ermenistan'ı yanlış yönlendirmesi, Azerbaycan'ın elini güçlendirmiştir. Son saldırılarla açık toprak ihlalcisi konumuna düşen Ermenistan, milletler arası camiada büyük itibar ve güven kaybına uğramıştır. Ermenistan'ın ABD ve Fransa ile olan son zamanlardaki yakınlığı, Rusya'yı rahatsız etmiş ve diplomatik olarak Ermeniler yalnız kalmıştır. Rusya özellikle bu ilişkilerden ders alması amacıyla Ermenistan'ı Azerbaycan ile baş başa bırakmıştır.

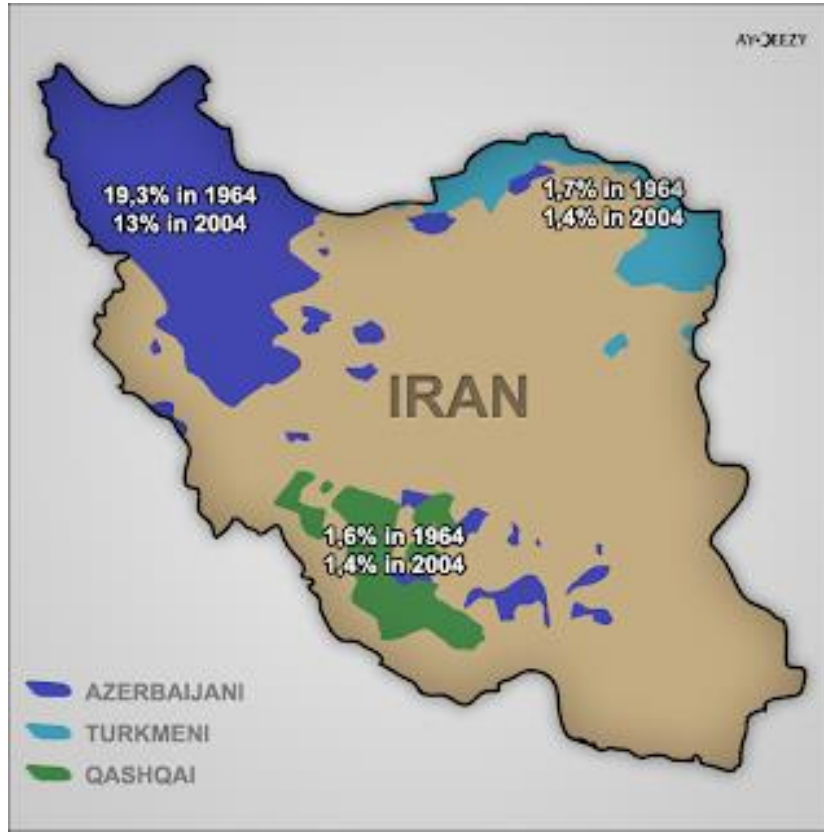
Rusya, mücadele başlamadan çatışmaların nasıl sonuçlanacağını bildiği için seyretmekle yetinmiş ve planladığı üzere savaşı kaybeden Ermenistan, tekrar Rusya'nın kanatları altına girmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri almasını haklı çıkaran ve askeri anlaşmalara uymayan Ermenistan, Fransa'yı ve Rusya'yı zor durumda bırakmıştır. Türkiye ile Azerbaycan'ın askeri, kültürel, ekonomik alanlarda yakınlaşması, başta İran olmak üzere Rusya ve Fransa'yı rahatsız etmiştir.

İran, Ermenistan'ın aldığı ağır yenilgiden büyük rahatsızlık duymuş, 40.000.000 aşan Türk-Türkmen nüfusun sınırları içindeki kıpırdanma riski sebebiyle iyice tedirgin olmuştur (Grousset, 1999). Kısa bir süre önce ABD'nin de içinde yer aldığı, kışkırtma ve ayaklandırma hareketlerini aylar sonra bastırabilen İran, uluslararası yansımaların ülkesini daha da zor bir duruma düşürebileceğini görmektedir. Özellikle İran'da yer alan Kürt nüfusu kışkırtan ABD, PJAK ile bölgede PKK ve YPG'yi bütünleştirme amacına yönelik olarak stratejiler

geliştirmektedir. ABD, Kürdistan haritasını yıllar önce Pentagon'da yayınlarak, askerî destekle Kürtlere devlet kurdurma arayışı içindedir.

Türkiye'nin Irak ve Suriye sınırları içindeki askerî hareketleri ve karargâhları üzerinden vurduğu terör örgütlerinin ilerleyişini durdurması, ABD'yi büyük ölçüde rahatsız etmektedir. İran, Devrim Muhafızları ile Irak'ın yönetiminin Kürtlerin eline geçmesine fırsat tanımamış, sivil-askeri birlikleriyle, bölgede aktif güç dengesi olmaya devam etmiştir. Şii Devrim Muhafızları, ağırlıklı olarak Türkmen kökenli oldukları için Araplar ve Irak Türkmenleriyle sosyal birliktelik sağlamış ve müttefik olarak ABD'nin büyük desteğine rağmen Kürt birliklerine öldürücü darbeler indirmişlerdir.

Türk soylu halkların İran'da buldukları bölgeleri gösterir haritadır (Türkistanbirliği, 2011).

İran'ı etnik çatışmaya sürüklemek, bir bölümünde Kürt devleti kurdurmak ve diğer bölgeleri de isyana teşvik ederek toprak bütünlüğünden koparmak için ABD, 280 milyar doların üzerinde harcama yapmıştır. Türk nüfusun İran'dan kopması durumunda, bölgelere ayrılacak, Farsların, Türklerin ve Kürtlerin yaşadığı üç özerk bölge meydana gelecektir. Bu ise bölgede, sosyal ve askerî yıkım anlamına geleceği için Türkiye, İran ile ilişkilerinde İran'ın toprak bütünlüğüne azamî özen göstererek, her türlü desteği vermektedir. Hatta bazı dönemlerde İran

ile ortak askeri operasyonlar düzenlenerek, bölgede terör örgütlerinin lokal güç oluşturmaya fırsat tanınmamaktadır. Azerbaycan'ın millî çıkarları ile çatışmaması kaydıyla Türkiye, İran ile dostane ilişkilerini sürdürmekte ve birer Müslüman devlet olarak İslam İşbirliği Teşkilatı içinde yer almaktadır.

Türkmenistan'ın bölgede İran ile sınır komşusu olması da oldukça önemlidir. Türkmenistan, Türkiye ilişkilerinde devletlerarası ilişkiler iyi yapılandırılmış, özellikle Saparmurat Türkmenbaşı'nın ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türk Birliği konusundaki çalışmaları, ilk yıllarda başarılı olmuştur (Nazarbayev, 1998). Türkmenistan'ın gaz rezervlerini dünyaya direk olarak satamaması önemli bir çıkmazdır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin özellikle petrol-gaz rezervlerini kontrol altında tutmak, dünya piyasasında söz sahibi olabilmek için bu yola başvurmuş ve direk satışı engellemiştir (Peterson, 2001). Bağımsızlığın ilk yıllarında Cumhurbaşkanı S. Türkmenbaşı, Türkiye'yi uyarmasına, ikili anlaşma yapılarak direk satış için Türkiye'ye teklifte bulunmasına rağmen, bu teklif kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Türkmenistan, Rusya ile anlaşma yaparak Türkiye alternatifini devre dışı bırakmıştır. Stratejik olarak Türkiye'nin yaptığı bu hata sonrasında Rusya, diğer Türk Cumhuriyetleri üzerinde de baskı kurarak, petrol ve doğalgaz rezervleri ile ilgili seri anlaşmalar yapmıştır. Aracı pozisyonunda yer alarak, güvenlik, pazarlama, boruların bakım ve onarımı, satış masrafları, devletlerarası ilişkilerde diplomatik nüfuzu kullanma gibi gerekçelerle Rusya, kendine ait olmayan bu rezervlerden büyük oranda pay almaktadır (Dugin, 2004).

2. Askeri İşbirliği, Ekonomik Yatırımlar ve Eğitim Alanındaki Çalışmalar

1992'li yıllarda sınırların açılmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti büyükelçiliklerini bölgede kurup, Orta Asya politikalarına bağlı olarak devletlerarası ilişkilerini yönlendirmeye başlamıştır. İlk dönemlerde Türkiye, birçok alanda Türk Cumhuriyetleri ile önemli yakınlaşmalara girerek, bu ülkelere eğitim, ekonomi, askerî yapı, diplomasî, hukuk ve tıp alanında bilgi aktarımı yapmıştır. Devlet tarafından ikili anlaşmalar çerçevesinde, yatırım amacıyla işadamlarımızın bu ülkelere gönderildiği görülecektir. Gerek Turgut Özal'ın gerekse Süleyman Demirel'in her resmî ziyareti sırasında uçak uçak taşıdıkları işadamları, gittikleri ülkelerde ekonomiye önemli katkı sağlayan sektörlerde büyük hizmetler vermeye başlamışlardır. O ülkede eksik olan gıda ürünleri neyse, hangi teknolojik donanım yoksa, eğitimde neye ihtiyaç duyuluyorsa, hangi fabrikanın kurulumu gerekiyorsa bütün bu beklentiler karşılanmaya çalışılmıştır. Güçlü devlet teşviki, akabinde gelen diplomatik destek, işadamlarının rahat ve güvenilir olarak hareket etmelerini sağlamıştır. Aradan geçen yirmi yıllık

sürede, yaşanan gelişmeler yakından takip edilmediği ve aynı kararlılıkla işadamları yönlendirilmediği için bazı bölgelerde problemler çıkmaya başlamıştır.

Yüksek kar oranlarına rağmen vergi vermekten kaçınan, kazandığını yatırıma değil de sadece para transferine yönlendiren Türk işadamları, hukukî problemlerle karşılaşmaya başlamışlardır. Ayrıca bu ülkelerde bürokrasinin daha oturmamış olması, Sovyet döneminden beri devam eden rüşvet alma anlayışının sona ermemesi, ortaklığa dâhil edilen yerli vatandaşların yüksek kar oranları sebebiyle fabrikalara el koyma girişiminde bulunmaları, iplerin kopmasına neden olmuştur. Birçok müessese kapanmış ve fabrikalar terkedilerek işadamları geri dönmüştür. Ayrıca bölgeye gelen Amerika, Rusya, Fransa, Almanya, Hollanda vd. ülkelerin büyük firmaları, küçük Türk yatırımcının pazar payını kontrol altına almış ve rekabet edilebilirliği ortadan kaldırmıştır. Kar oranlarının azalması, vergi oranlarının artışı, el koymalar ve diplomatik desteğin azalması gibi sebepler, önemli ölçüde geri dönüşleri getirmiştir. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelik sıralamasında yaşanan eksen değişikliği, Orta Asya'yı ikinci plana almış, Afrika kısa süre içinde öncelikli olarak ilk plana yerleşmiştir. TİKA, Yurtdışı Türkler ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların mesailerini ağırlıklı olarak Afrika'ya yönlendirmeleri ile önemli kopuşlar yaşanmıştır. Orta Asya'da her ne kadar temsilcilikler muhafaza edilse de yatırım, proje ve uluslararası ortaklık anlaşmaları ile çalışan bu kurumlar, önceki yıllarda olduğu gibi istenilen verimliliği yakalayamamışlardır.

Son yıllarda bu ülkelerde yaşanan krizler, iç ayaklanmalar ve yönetim sisteminden kaynaklanan problemler, ülke yönetimlerini Türkiye'deki demokrasi modelini esas almak ve parlamenter sisteme yönelmek zorunda bırakmıştır. Otoriter yönetim sistemi, ülke içinde muhalefete yaşama şansı tanımadığı için yatırımlar azalmış, hukuk sistemi zarar görmüş, sürekli iç ayaklanmalar çıkmaya ve göç vermeye başlamıştır. Bu yönetim anlayışının zararlarını 25 yıllık süreç içinde gören ülkeler, yönetim açısından 300 yıllık (Osmanlı Devleti'nin son 200 yılındaki yeni yönetim şekli arayış süreci de bu zaman dilimine dâhildir) demokrasi geçmişine sahip olan ülkemizle temasa geçerek, tecrübe paylaşımına yönelmiştir. Özellikle Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan mevcut değişimin öncüleri olarak görülmektedir. Lider profilleri de göz önünde tutulduğunda, ilk ülkenin Özbekistan, daha sonra Kazakistan ve son olarak da Kırgızistan'ın başarılı değişimi gerçekleştirebileceği görülmektedir. Geleneksel Asya yönetim modelinin bu ülkelerde hızla değişmesini beklemek, aşırı iyimserlik olacaktır. Kararlılık, zamana yayılan yeni sistemin etap etap uygulanması, güçlü teknokrat desteği, hukukî sistemde yapılanma, kamu ekonomisinde değişim gibi yapısal yenilenmelerle, mevcut süreç başarıyla tamamlanabilecektir.

Zamanla Türk Cumhuriyetlerinin sosyo-kültürel dokularında da önemli değişimler yaşanmış, dünyayı tanıyan yeni kuşağın eğitimlerini tamamlayarak ülkelerine dönmelerinden sonra, hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Sovyet mantalitesinin hakim olduğu yaşlı-orta kuşak, daha donanımlı ve dünyayla entegre olmuş, sermaye sahibi, eğitilmiş olan bu nesille rekabete giremedikleri için yavaş yavaş yönetimden çekilmeye başlamıştır. Kendi ülkesinin yarınlarına yönelen, ekonomiden anlayan ve yatırıma yön veren, üretim ekonomisiyle ülkelerini dış dünyaya bağımlılıktan kurtarmak için yeni projeler geliştiren bir kuşak, hali hazırda ülke yönetimine sahip olmak üzeredir. Başbakan, milletvekili, bürokrat, vali, emniyet müdürü olan ve diğer alanlarda bürokrasiyi kontrol altına alan kesim, kısa süre sonra Cumhurbaşkanlığını da elde edecektir.

Dünyadaki yönetim şekillerini görmüş, ekonomik sistemler üzerine eğitim alarak içinde çalışmış, demokrasinin anlamını tam olarak kavramış, düzen kurucular artık Türk Cumhuriyetlerinin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. ABD, Avrupa ve Türkiye’de bulunan bu kuşak, devletlerarası ilişkiler, ekonomik yatırımlar, kültürel entegrasyon, malî ortaklık açısından ülkemize daha yakındır (Karpas, 2003). Ülkemizde bizzat çalışmış ya da yakınları çalıştığı için bilgi sahibi olan, ekonomik anlamda ortaklıklara açık, ikili ilişkileri ilk dönemlerdeki gibi sağduyu ile yürütebilecek, milli bilince sahip, ülkesinin beklentilerini karşılayabilecek insan profili yetiştirilmiştir.

Ülkemizi yakından takip eden, demokrasimizdeki dönemsel kırılmaları rahatlıkla anlayabilen, ekonomik gücümüzü ve sivil yatırımcımızın sermaye potansiyelini kavrayan Türk Cumhuriyetleri, yatırım için partner aramaktadır. Çin ile Rusya’nın Afrika’ya yönelerek yeraltı ve yerüstü kaynaklarının paylaşımı sırasında, yaşanan rekabet sürecinde yerini almaya çalışan ülkelerden biri de Türkiye’dir. Ülkemiz hızlı bir şekilde Afrika politikasına yönelince, gerçekleşen eksen kayması sebebiyle şu an, Orta Asya’da bir geçiş dönemi yaşanmaktadır. Toparlanılıp, hızlı bir şekilde, Orta Asya politikasını yeniden gözden geçirerek ilgili projeleri yapılandırmamız gerekmektedir.

Özellikle eğitim, dünyanın en karlı ticarî kazanç alanı haline gelmiş, turizmle rekabete girebilecek kadar büyümüştür. ABD, İngiltere, Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri kaliteli eğitimleriyle, adeta fabrika gibi para basan kurumlarıyla, teknolojik değişimi yakalamış ve dünyaya “eğitim ekolu” ihraç eder hale gelmiştir. Kazakistan ve Özbekistan dünyadaki ilk yüze, Kırgızistan ilk iki yüze giren üniversitelere, diğer Türk Cumhuriyetleri ise daha sonraki sıralamalarda yer alan üniversitelere, geleceklerini dizayn edecek başarılı öğrencileri göndermektedir. Özellikle Nursultan Nazarbayev, Kazakistan’da kurduğu üniversitelerle

dünyadaki yükseköğretimin gelişimini ve ülkesi üzerindeki etkisini yakından takip etmiştir. Kazakistan'a dünyanın en önemli akademisyenlerini getirterek, Astana'da kendi üniversitesinde dersler vermiştir (Hartly and Ruby, 2017). Türkiye'ye son otuz yıl içinde milyonları aşan öğrenci gelmiş, eğitimlerini aldıktan sonra geri dönerek ülkelerinde önemli görevlere atanmışlardır.

Son yıllarda ise Afrika ülkeleri ile imzalanan ikili anlaşmalara bağlı olarak, yüz binlerce öğrenci ülkemize gelmiştir. Sayının çokluğu eğitim kalitesini düşürmüş, büyük üniversitelerimiz hariç (standartlarından taviz vermemişlerdir) diğer üniversitelerimiz adeta "hediyelik diploma veren" eğitim kurumları haline dönüşmüştür. Dil merkezleri, yıllık Türkçe kurs ücreti karşılığında C1 Belgesi vermeye başlamış, öğrenciler ciddi bir hazırlık dönemine tabi tutulmadan üniversitelerdeki lisans ve yüksek lisans eğitimlerine gönderilmişlerdir. Türkçe bilmeyen öğrenciler, İngilizce de bilmedikleri için tezlerini Arapça yazmışlardır. Tezi yöneten hocalar, Arapça bilmeden Arapça tez yöneten akademisyenler pozisyonuna düşürülmüştür. Akademik kalitedeki yıkımı gören akademisyenler, bunu kabul etmeyince de idari baskı ve mobingle karşı karşıya kalmışlardır. Ekonomik getirisinin, eğitim kalitesindeki götürüsünü umursamayan idarecilerin sergiledikleri yaklaşımlar, küçük üniversiteleri iyice kalitesizlik girdabına sürüklemiştir.

Bazı Arap ülkeleri (Irak, Arap Emirlikleri vd.) eğitimdeki bu kalite düşüklüğünü görünce tedbir almış, büyük üniversiteler (Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Kayseri, Sakarya, Bursa, Adana, Antalya, Elazığ, Malatya, Van, Diyarbakır ve Erzurum'da yer alan) dışında diğer üniversitelere öğrenci göndermemiştir. Bunu fark edemeyen diğer ülkeler ise halen daha küçük üniversitelere öğrenci göndermeye devam etmektedir. Türk Cumhuriyetleri ülkemizi tanıdıkları ve kaliteli eğitimin hangi üniversitelerde verildiğini bildikleri için, devlet bursu alanları buralara, özel olarak gelenleri ise diğer üniversitelere yönlendirdikleri görülmektedir.

Ülkemizin eğitimde rol model olma özelliği, 01-02'lik dilimde yer alan Boğaziçi, ODTÜ, Hacettepe, Ankara, Gazi, İTÜ, İstanbul, Yıldız Teknik ve diğer üniversitelerde başarılı bir şekilde devam etmektedir. Özellikle tıp, mühendislik, dişçilik gibi alanlardaki eğitimimiz lisansla sınırlı kalmamış, aynı ülkeler master ve doktora öğrenimi dışında uzmanlık eğitimi için de ülkemizi tercih etmişlerdir. Otuz yıllık süreçte, eğitim kalitemiz iyice pekişmiş ve buralardan mezun olan öğrenciler, kendi ülkelerinde kamu sektörü dışında özel hastaneler de kurarak, tercih edilen hekimler olmaya devam etmişlerdir. Kamu sektöründe görev alanlar ise merkezi hastanelerde ve Sağlık Bakanlıklarında önemli görevlere getirilerek, meslekî eğitim amacıyla değerlendirilmişlerdir.

Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, ülkemizde eğitim alarak geri dönen on binlerce hekimi bakanlıklarında istihdam etmiştir. 1993'lü yıllarda İslam Kerimov'un Özbek öğrencileri ülkemizden eğitim sistemimizdeki farklılıkları gerekçe göstererek geri çekmesi sebebiyle Özbekistan'la bu entegrasyon sağlanamamıştır (Bozdağ, 2019). Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirzayev döneminde ilişkilerin normalleşmesi ile karşılıklı eğitim anlaşmaları devreye girmiş, ülkemizden Özbekistan'ın en iyi eğitim kurumlarına, oradan ise bize öğrencilerin gönderileceği alınan prensip kararlarıyla kesinleşmiştir (Kocatepe, 2023).

Türk Cumhuriyetlerinin oluşturdukları Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri ile karşılıklı tatbikat, askerî eğitim, teknoloji transferi, silah imalatı ve terör işbirliği eğitimi gibi konularda anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye askerî tecrübesini, eğitim standartlarını, teknolojik yeniliklerini bu ülkelerle paylaşmakta, her yıl düzenli olarak zikredilen ülkelere askerî yardım adı altında belirli periyodlarla teçhizat sevk etmektedir. Özellikle terör örgütlerine karşı Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'la bölgede uygulamalı eğitim yapmakta, aynı ülkelere ait özel birlikleri profesyonel terör eğitimine tabi tutmaktadır.

Afganistan'dan Hizbu't Tahrir, ed-Davet (Davetçiler), el-Kaide, Daeş gibi örgütlerin bölgeye sızma ve askerî birliklere saldırı düzenleme girişimleri, ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Belirtilen örgütlerin güçlendikleri dönemlerde, sınır da görev yapan birçok üst düzey rütbeliyi (generaller de dâhil olmak üzere) esir aldıkları ya da karargâhları basarak, katliamlar yaptıkları bilinmektedir. Ülkemiz bu noktada da rol model olarak, Türk Cumhuriyetleri ile mükemmel askerî ilişkilere sahiptir.

Devlet yönetimi ve siyasal sistemin yeniden yapılandırılması açısından da ülkemiz, rol model olarak görülmektedir. Özellikle ülkemizdeki en iyi üniversitelerden mezun donanımlı öğrencilerin, hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve çalışma ekonomisi bölümlerinden mezun olanlarının, ülkelerindeki önemli kurumlarda kritik noktalarda görev aldıkları bilinmektedir. Ülkemizdeki parlamenter sistem, cumhurbaşkanlığı sistemi ve demokrasi kültürü içinde partileşme ve parti teşkilatlarının yapılandırılması sistemini inceleyen kişilerin, o ülkelerin Cumhurbaşkanlığı saraylarında çalışıyor olmaları, oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur.

Eski Rus yönetim anlayışının zaman içinde oluşturduğu tahribatı, çok iyi tespit ettikleri için daha demokratik, tabana yansıyan, çok partili, halkın desteği ile ayakta durabilecek, çoğunluğu oluşturacak yeni sistemi kabul etmeye başlamışlardır. Rusya'nın baskısı devam etmesine rağmen eski sistem birçok ülkede terkedilerek, yeni sistem referanduma sunulmuş ve Orta Asya'da yüksek oranlarla kabul görmüştür. Ülkemizde yaşanan askerî darbeler ve demokrasinin kesintiye uğradığı dönemleri de iyi analiz eden öğrenciler, askeri yapılanma

konusunda da tedbirli hareket etmekte, Rusya'nın ya da ABD'nin ordularına sızma girişimlerine sert tavırlarla karşı çıkmaktadırlar. Milli orduların teşkilinde kararlı hareket ettikleri için Türk Cumhuriyetlerinde en küçük bir olayda yön belirten komutanları hemen emekliye sevk etmekte, darbe girişiminde bulunmalarına asla fırsat vermemektedirler.

Sonuç

Ülkemizin Orta Asya-Türkistan ile bağlarının binlerce yıllık geçmişe sahip olması sebebiyle, bu coğrafyaya gönül bağıyla bağlı olduğu bilinmektedir. Aynı coğrafya, Rusya'nın beş yüzyıl kadar hükümran olduğu ön bahçesi, İran'ın ise binlerce yıldır üzerinde devletler kurduğu arka bahçesidir. Buharhudad Devletinin, Samanilerin ve bazı devletlerin İran menşeli krallar tarafında kurulduğu unutulmamalıdır. Her iki devlet de bölgeyi, yeraltı ve yerüstü kaynakları sebebiyle elde tutmanın arayışı içindedir. Orta Asya ile olan bağımız ise tamamen ortak etnik köken, dil birlikteliği, kültürel yakınlık ve dini değerlerle bağlantılıdır. Bu birliktelik, ekonomik, askerî ya da başka bir sebebe dayalı olan bir birliktelikten kaynaklanmış olsaydı, karşılıksız ekonomik yardım, hibe, aynî mal bağı yapılmaz, her üç ayda bir askerî teçhizat gönderilmez ya da milletlerarası platformlarda bu ülkeleri savunurken ikili ilişkilerimizin zarar görmesi pahasına yanlarında yer alınmazdı.

Bu nokta, üzerinde detaylı durulması gereken mühim bir noktadır. Aynı tespit, Türk Cumhuriyetleri tarafından da yapılmıştır fakat bu tespitte yer alan iyi niyetin bazen tahammül sınırlarını zorlayan aşamalara kadar acımasızca kullanıldığı görülmektedir. İyi niyetin diplomaside işlemediğinin bilinmesine, uyarılar yapıp toparlanma ve düzeltme talebinde bulunulmasına rağmen bazen olumsuz durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. Zamanla bu eksikliklerin karşılıklı iyi niyet çerçevesinde çözülmesi arayışına gidilmiştir. Bazı Türk Cumhuriyetleri maalesef bu noktada yanlış yapma kararlılığını sürdürünce, mütekabiliyet ve muadiliyet kuralları çerçevesinde hareket edilmeye başlanmıştır. Bunun en tipik örneği vize ve oturma örnekleridir. Hiçbir zaman yasal sebepler dışında, Türk Cumhuriyetlerinden gelen kişiler mağdur edilmemiş, polisimiz, askerimiz gönül bağına sahip oldukları kardeşlerimize yardımcı olmuş, her zaman problemlerini çözmeye çalışmışlardır.

Benzeri durumlarda vatandaşlarımız gittikleri bazı ülkelerde mağdur edilmiş, pasaportlarına el konulmuş, yüksek miktarlarda cezalar ödettilmiş, hatta hapse atılmışlardır. Elçiliklerimizin diplomatik girişimleri sonucunda problemlerin çözümü de yetmemiştir. Sık sık tekrarlanan bu işin, ticarî bir kazanç haline dönüştürüldüğü görülmüştür. Bu ülkelerin vatandaşlarına vize verilmemiş ve diplomatik kurallar uygulanmıştır. Bu da ilişkilerin gerilmesine ve karşılıklı iyi niyet anlayışının zarar görmesine neden olmuştur. Uygulama

sadece ekonomik amaçlı değildir, Rusya'nın vize verdirmeme baskısı, ülkemize muhalif olan bazı grupların talepleri (Ermeni Lobisi, Musevi Lobisi, Fetö Lobisi vd.) bu ülkelere giden öğrencilerimizin ve vatandaşlarımızın mağdur olmasına sebebiyet vermiştir. Alınan sert ve kararlı tutumlar sonucunda, durum değişmeye ve ilişkiler normale dönmeye başlamıştır.

Rusya'nın bölgede güç kaybetmesi ve daha büyük problemlerle boğuşuyor olması sebebiyle, ABD, Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkeler, Orta Asya'ya daha fazla yatırım yapmak amacıyla yönelmişlerdir. Türkiye, Rusya'nın Ukrayna savaşı sürecinde toparlanma aşamasında olan Türk Cumhuriyetleriyle daha yakın ilişkiler tesis etmek, BDT'nin askerî-siyasî nüfuzundan uzak olduğu dönemde yeni anlaşma ve ikili işbirliği protokollerini yapılandırmak zorundadır. NATO'nun özellikle Rus hiterlandı üzerindeki rahatsız edici çember çizme-çembere alma stratejisi, BDT'yi uzun bir süre savaş ve ekonomik problemlerle baş başa bırakacaktır. Orta Asya'daki ezici siyasî baskı, bütün Türk Cumhuriyetlerini bağımlı hale düşürmekte, imzalanan BDT anlaşmaları bu ülkeleri kıpırdayamaz duruma sokmaktadır. Gümrük, eğitim, kültürel ve askerî alanlardaki anlaşmaların yaptırımları, başka ülkelerle imzalanacak her anlaşmada BDT'nin onayını gerektirmekte, bu kararlar çıkmadığı için de imzalanırsa dahi uygulamaya konulamamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek idarî, gerek eğitim, gerekse ekonomik sisteminin rol model olarak Türk Cumhuriyetleri tarafından esas alınması, başta BDT ve ABD olmak üzere birçok ülkeyi rahatsız etmektedir. Emperyalist amaçlar doğrultusunda hareket eden ve ekonomik kaynakları hedef alan, büyük devletlerin bölgedeki yağmacı politikalarından bıkan Türk Cumhuriyetleri, ikili ilişkilerini muadiliyet ve samimiyet içinde yürütmek, yeni ilişkilerini bu çerçevede yapılandırmak istemektedir. Ülkemizin onlara yönelen yaklaşımının kültürel birliktelikten geçtiğini ve her defasında fedakârlık yapan devletin Türkiye olduğunu gören Türk Cumhuriyetleri, devletimizin bölgedeki samimiyetinden her zaman emin olmuşlardır. Otuz iki yıllık bağımsızlık sürecinin en zor günlerinde, Türk Cumhuriyetlerinin yanında yer alan, her alanda işbirliği yapan, milyarlarca dolar yardımda bulunan, sosyal bütünleşme yoluyla aradaki bağları güçlendiren hatta bir milyonun üzerinde gerçekleştirilen evlilikle kan bağı tesis eden ülkemiz, kardeşlerimizle birlikte Orta Asya'nın geleceğini yapılandırmaya kararlılıkla devam edecektir. Ülkemizde, Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminden beri yaşayan Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Azerbaycan, Türkmen, Nogay, Karakalpak, Kumuk, Başkurt-Başkırt, Çuvaş ve diğer Türk kökenli vatandaşlarımız, binlerce yıldır bağlarının koptuğu Orta Asya'ya yeniden gidebilmenin mutluluğunu yaşamaktadır. Bu bağlar, yüz yıllık bir zaman dilimi içinde Türk Cumhuriyetlerini etnik, kültürel ve ekonomik anlamda bütünleştirecektir. Kırgızlar, Uygurlar,

Tatarlar, Nogaylar, Karapapaklar, Özbekler gelinlerini ve damatlarını Orta Asya'dan seçmekte, kızlarımız anavatanlarına gelin gelmekte, damatlarımız ise eski vatanlarını görüp oralarda yaşamının huzurunu kucaklamaktadır. Gerçekleştirilen evlilikler, Türk Cumhuriyetlerini sadece kültürel, askeri ve ekonomik işbirliği alanına değil, aynı zamanda ileride (Avrupa Birliği gibi) ortak vatandaşlık anlaşmalarına kadar götürecektir. Hali hazırdaki politikalarda değişme olmadığı takdirde, Türk Devletleri Birliği olarak adlandırılacak olan bu birliğin tesisi (Avrupa Birliği gibi vize serbestiyeti, vatandaşlık hakkı, mülkiyet hukukunu kazanma vd. konularda) kısa bir süre sonra gerçekleşecektir. Büyük imparatorlukların zulmü altında, yüzlerce yıldır yaşayan Türk Cumhuriyetleri artık özgür, devlet olarak bağımsız, kendi kaynaklarını rahatlıkla kullanabilen, iyi eğitim alan, dünyayla bütünleşmiş, serbest ticaret bölgelerin bulunduğu, stratejik geçiş sahası olan yerlerde transit geçişlerin uluslararası kurallar çerçevesinde yapıldığı, ülkeler olma yolunda hızla ilerleme amacındadırlar. Rusların, Amerikalıların, Çin'in bölgedeki yağmacı hedeflerine, dur demenin ve ülkelerinin bütünlüğü için dünyayla entegrasyonun ne kadar önemli olduğunu kavrayan yönetimler, NATO, UNESCO, Avrupa Birliği, Türk Birliği gibi uluslararası yapılanmaların içinde yer alarak, var olma mücadelesine yönelmeye başlamışlardır. Türk Yüzyılı olarak nitelendireceğimiz bu seyir, güçlü bir ekonomi, donanımlı yeni ordular ve kültürel bütünleşmeyi sağlayan toplumları hazırlayacaktır. Eğitimdeki bütünleşmeyle kenetlenen halklar, her ortak tehlike karşısında birlikte hareket eden tek millete dönüşecek ve kısa süre sonra Türk Dünyası Birliği tesis edilecektir.

Kaynaklar

- Bacon, E. (1976). *Esir Orta Asya*. (Çev. T. Say). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Bozdağ, S. S. (2019). *İslam Kerimov dönemi Özbekistan dış politikası ve küresel güçler*. [Yayımlanmamış yüksek lisan tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Brzezinski, Z. (1992). *Büyük çöküş*. (Çev. G. Keskil, G. Pakkan). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Crell, G. (1990). *Rusların Asya siyaseti*. (Terc. S. Bayram). Toker Yayınları.
- Dugin, A. (2004). *Rus jeopolitiği*. (Çev. V. İmanov). Küre Yayınları.
- Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya misyonu*. (Çev. L. Urakova, N. Gençkal). Yeni Avrasya Yayınları.
- Fahrutdinov, R. (1971). O Stepeni zaselennosti territorii sovremennoy Çuvaşii. *Voprosi Etnogeneza Tyurkoyazıçnih Narodov Srednego Povoljya*. Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- Gorbaçov, M. (1988). *Perestroika*. (Çev. K. Yargıcı). Güneş Yayınları.

- Grousset, R. (1999). *Asya'nın uyanışı*. (Çev. S.Y. Gömeç). Akçağ Yayınları.
- Halliev, T. (1998). *Türkmenbaşı garaşsızlık bitarplık*. Magarif Yayınları.
- Hartley, M., Ruby A. (2017). Parallel reforms: Nazarbayev intellectual schools and Nazarbayev University. *Pedagogical Dialogue*, 3 (21), 31-33.
- Kalkan, M. (2022). *Rus imparatorluklarının Orta Asya üzerindeki stratejik planları*. Siyasal Kitabevi.
- Kalkan, M. (2012, Temmuz 26). Putin'in Orta Asya'daki büyük hedefleri. *Yenişafak Gazetesi*. <https://www.yenisafak.com/yerel/putinin-orta-asyadaki-buyuk-hedefleri-397270>
- Kalkan, M. (2010, 27 Haziran). Kırgızistan'daki vahşetin nedenleri. *Radikal Gazetesi*.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. (Çev. H. Gür). İmge Kitabevi.
- Kerimov, İ. (1997). *21. yüzyılın eşiğinde Özbekistan*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Kocatepe, Ö. F. (2023). Özbekistan'ın yenilikçi yol haritası: Mirzoyoyev döneminde dış politika değişimi ve etkileri. *TÜBAR*, 53, 81-106.
- Kozubayev, M. (2007). Aralık Vakası (1986, Almaata). *Kazakistan tarihi makaleler*. TTK Yayınları.
- Laruelle, M. (2017). *Turkmenistan: changes and stability under Berdimuhamedow*. Washington University.
- Madanov, H. (1995). *Kazak halkının arği-bergi tarihi*. Kmebi Basması.
- Nazarbayev, N. (2000). *Tarihin akışında*. (Çev. F. Arıkan, S. Arıkan). Om Yayınları.
- Nazarbayev, N. (1998). *Yüzyılların kavşağında*. (Akt. B. Muhyeava). Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Peterson, L. (2001). Başkan Putin ve icraatları "Rusya'da eskiye dönüş" olarak kabul edilebilir mi ? *Avrasya Dosyası*, VI, (IV), 16-23.
- Strachey, J. (1979). *Büyük uyanış emperyalizmden hürriyete*. (Çev. O. Karaveli). Tur Yayınları.
- Ülkü, İ. (2002). *Moskova'yla İslam arasında Orta Asya*. Kum Saati Yayınları.
- <http://turkistanbirligi.blogspot.com/2011/03/iran-turkleri.html>